

ברכות בלשון חול ועיונים בספק ברכות

איתא בגמ' ברכות (מ:) שאם בירך ברכת המזון בלשון תרגום, ואמר 'ברוך רחמנא מלכא דעלמא מריה דהאי פיתא', יצא ידי חובת ברכה ראשונה של ברכת המזון. ומבואר מהגמ' שיכול לברך בלשון חול. הטור (או"ח סי' קסז) כתב וז"ל ואם בירך במקום ברכת המוציא שהכל נהיה בדברו או שאמר בריך רחמנא מלכא מריה דהאי פיתא יצא עכ"ל. וכן פסק השלחן ערוך (שם סע' י). הבית יוסף כתב שג"כ פסק הטור (גם לענין ברכה ראשונה) כי מאי שנא מדתניא בברכות (מ:) 'ראה פת ואמר כמה נאה פת זו ברוך המקום שבראה' דיצא.

א. מהות של שם ה' בלשון חול גבי ברכות

נפק"מ, ושיטת הפוסקים בזה

כתב הש"ך (יו"ד סי' קעט ס"ק יא) וז"ל: השם בל' הקדש הוא שם אבל בלשון חול אינו שם כלל והגע עצמך דהא מותר למחות שם שנכתב בלשון חול כגון גאט בלשון אשכנז או בוג' בלשון פולין ורוסי"א וכיוצא בזה עכ"ל.

ובענין זה, שאלה מעניינת הובאה לפני רב עקיבא איגר (מהדו"ק סי' כה). השואל שאל במי שנסתפק אם בירך אם לא דקיי"ל בשלחן ערוך (או"ח סי' רט) 'דאינו מברך לא בתחילה ולא בסוף חוץ מבהמ"ז שהוא מה"ת', דמ"מ גם בשאר ברכות יחזור ויברך בלשון לעז למ"ש הש"ך יו"ד (סי' קעט סע' יא) דשם בלשון חול אינו שם ומותר למוחקו. ולמה דקיי"ל דאפילו בהמ"ז נאמרה בכל לשון, כדאיתא בשלחן ערוך (או"ח סי' קפה), א"כ גם בספק יברך בלעז דאין בו חשש ברכה לבטלה ואינו עובר משום לא תשא. ותירץ הגרע"א וז"ל: אין דבריו מכוונים להלכה כלל וכלל דמה דפשיטא למעכ"ת דשם בלשון לעז אינו עובר משום לא תשא, אינו כן עכ"ל. וכ"כ השו"ע הרב (או"ח פה: ג ובסדר ברכת הנהנין יג:ד).

והגרע"א ביסס שיטתו על דברי הרמב"ם בענין ברכות עם שם השם בלשון חול. דהנה הרמב"ם (הל' סנהדרין פכ"ו ה"ג) אמר בפירוש וז"ל השמות שקוראין בהן הגוים להקב"ה הרי הן כל הכנויים עכ"ל. וכתב עוד (הל' שבועות פ"ב ה"ב) וז"ל אחד הנשבע או שהשביע בשם המיוחד או באחד מן הכנויים כגון

שנשבע בשמו חנון וכו' וכיוצא בהם בכל לשון הרי זה שבועה גמורה עכ"ל. וא"כ יוצא דהנשבע בשם השם בלשון חול שפיר מיחייב משום שבועת שוא. והנה הרמב"ם השוה בין שבועת שוא לברכה לבטלה (הל' שבועות פ"ב ה"ט). וא"כ יוצא שהמברך ברכה עם שם השם בלשון חול עובר משום ברכה לבטלה.

וכיוצא בזה, בגמ' בברכות (נד:) מבואר שאם חייב בברכת הגומל, ואמרו חבריו, בריך רחמנא מלכא דעלמא דיהבך לן וענה אמן ידי חובת ברכת הגומל. וכן נפסק בטור ושלחן ערוך (סי' ר"ט ס' ד). והטור כתב וז"ל: ואם בריך אחר ואמר בא"י אמ"ה אשר גמלך כל טוב וענה אמן יצא דגרסינן בפרק הרואה רב יהודה חליש ואיתפח על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן אמרי ליה בריך רחמנא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא אמר להו פטרתן מלאודויי וצריך לומר שהזכירו שם ומלכות כגון שאמרו בריך רחמנא מלכא דיהבך לן שהרי כל הברכות צריכות שם ומלכות ואסיקנא כשענה אמן. ופי' א"א ז"ל אע"ג דשומע יוצא בשמיעה בלא עניית אמן היינו דוקא כשהמברך חייב ג"כ בברכה אז יוצא השומע בלא עניית אמן אבל הכא כיון שהם לא היו חייבין בברכה זו לכך הוצרך הוא לענות אמן ולא חשיב ברכה לבטלה כיון שהם לא נתחייבו בה שהם נתנו שבח והודאה למקום כדרך בני אדם שמשבחים למקום על הטובה שמזמין להם וכו' עכ"ל. אולם הגאון מהר"י טייב בערך השלחן (סי' רו אות ה) והרה"ג י"פ פירלאו בביאורו לספר המצות דרס"ג (ח"א דף מד ע"ג) ועוד חכמים רצו להוכיח מן הטור שהטור מסכים להגרע"א שגם כשמזכיר שם הקב"ה בברכה בלשון חול אפשר לעבור על ברכה לבטלה. והראיה לזה, שהטור בסוף ההלכה כתב שזה אינו ברכה לבטלה רק מפני שהברכה היא שבח והודאה להקב"ה. ומוכח דבלאו האי טעמא הוי ברכה לבטלה, ואסור, אע"פ שברכו בלשון תרגום. משמע שהטור סובר כהגרע"א. אולם שמעתי תירוץ לדחות ראיה זו, שהטור לא דבר על ענין ברכה לבטלה גבי ברכה בארמית, אלא על ברכה בלשון הקודש שבהתחלת המאמר.

אמנם מוכח אדרבה מהרדב"ז בתשובה (ח"ג סי' ת"ט), שנשאל בדיון הנשבע בשם ה' בלשון ערבי, שאמר: באללה, האם נידון כשבועה בשם ה'. והשיב, הדבר ברור שהיא שבועה גמורה כיון ששמו של הקב"ה בלשונם אלה וכו', ואע"פ שאין זה שם השם שהרי אין האותיות מורות על השם ואינו אלא כמתרגם את השם שאין בו קדושה אלא באותיותיו. תדע שאם לא כן יהיה אסור למוחקו, וזה בודאי לא שמענו, שאין לנו אלא שבעה שמות שאינם נמחקים (וכמו שכתב הרמב"ם פ"ו ה"ב מהלכות יסודי התורה), אלא דמ"מ לא גרע מהנשבע מכינויים שנחשבת שבועה, כמבואר במשנה (שבועות לה.) ע"כ. וסיים הרדב"ז שם (בסו"ס תכא), והוי יודע שאע"פ שהנשבע באללה הוי שבועה, מכל

מקום לענין הזכרת השם, לא הוי כמזכיר השם לבטלה שחייב נידוי (נדרים ז:), ודקדקתי כן מלשון הרמב"ם (הלכות שבועות פ"ב ה"יא) וז"ל: ולא שבועה לשוא בלבד היא אסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדים לבטלה אסור עכ"ל. ומשמע, שם מן השמות המיוחדים, אבל להזכיר את הכינוין לית לן בה וכן הדין במזכיר אללה שהם כינוי לשם. ומ"מ טוב להזהר מזה עכ"ל. ולכאורה מוכח מכאן שאין שום חשש איסור מאמירת בריך רחמנא, כי הוא תרגום של רחום, שזהו מן הכינויים.

ושו"ר למרן הגרע"י שליט"א בספר חזון עובדיה (חלק על ט"ו בשבט וברכות, עמ' רמח), שכתב וז"ל: נמצא שאין כל הוכחה מדברי הרדב"ז להתיר לברך בלשון תרגום, במקום ספק ברכות, שהרי דין הזכרת השם בלעז או בתרגום לחוד, ודין ברכה שאינה צריכה לחוד וכמו שהסביר לנכון הגרע"א עכ"ל. וכ"כ בשו"ת אחיעזר (חלק ג סימן לב). והביא הגאון החתם סופר בחידושו לנדרים (ב.) בד"ה הנה שמבואר, שהואיל והמשביע ברחום הוי כמשביע בשם, הוא הדין שאם משביע בלשון תרגום דהיינו רחמנא דהוי שבועה, ולפי זה הוא הדין גם לענין ברכה שאינה צריכה, דנפקא לן מאזהרת לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא. ומכאן מבואר שכל ספק ברכה אסור לומר בריך רחמנא וכו', דזה נמי בכלל איסור ברכה לבטלה. ותנא דמסייע ליה הוא התשב"ץ בתשובה (ח"ג ג סי' קכא) שכתב שהנוהגים לתרגם בלשון לע"ז את הפטרה לאחר שקראו אותה בלשון הקודש, צריכים להזהר שלא יתרגמו הברכות, שהרי הברכות נאמרות בכל לשון, ואם יתרגמו אותם הרי הם כאילו בירכו ברכה אחת פעמיים, והשנייה היא ברכה לבטלה¹. וכ"כ הריב"ש בתשובה (סי' לו). אמנם הפני יהושע (ברכות יב.) על תוספות ד"ה לא, כתב שלכל הדעות בספק ברכות אפשר לברך בלשון תרגום, שבה אין שום חשש איסור משום ברכה שאינה צריכה, ואף על פי כן יוצא ידי חובת הברכה, וכמו שאמרו להלן (מ:): שאם אמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא יצא. הגרע"י שליט"א שם (עמוד רמט) הביא הגאון מהר"י ענגיל בגליוני הש"ס (נדרים ז:): שהשיג על הפני יהושע, שלא ראה דברי התשב"ץ הנ"ל, שגם בלשון תרגום יש איסור ברכה שאינה צריכה.

אמנם הגאון החסיד רבי צבי אלימלך מדינוב בספר דרך פקודיך (דף מא סע"א ודף עד ע"ד) כתב שאם מסופק אם צריך לברך ברכה מברכת המצות

¹ ועיין שם בדפוס מכון ירושלים בהערה 12 שכתב שמוכח בדברי התשב"ץ שברכה שלא לצורך בלשון לעז נחשבת ברכה לבטלה.

או הנהנין או השבת, ספק ברכות להקל, ולא יברך משום איסור לא תשא, ומכל מקום בברכת הנהנין לפניו שיש חשש אסור שיהנה מעוה"ז בלא ברכה, יברך בלשון תרגום, ויאמר, בריך רחמנא מלכא דעלמא מריה דהאי מיכלא או משתייא, שאין בזה חשש ברכה לבטלה. ע"ש. וכן פסק הגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים חלק ג' (חלק אורח חיים סוף סימן ז). וכ"כ עוד בספרו בן איש חי (ש"ר פרשת נשא אות ט). וכ"כ בספר חסד לאלפים (סימן קסז דין יב).

וכן נראה מספר לקט יושר (סוף עמוד מ) שהעיר על התרומת הדשן, שכתב שכאשר הגיע בנו להיות בר מצוה והעלו אותו לתורה, הוא הסתפק אם ההלכה כמו הגר"א שפסק שהעיקר שיש להגיד ברוך שפטרני מעונשו של זה בשם ומלכות, או הרמ"א ברדכי משה שהוא לא מצא ברכה זו בגמרא, וקשה לברך ברכה שלא נזכרה בגמרא. וכיון שהתרומת הדשן רצה להסתלק מן הספק, הוא בריך בריך רחמנא מלכא דעלמא שפטרני מעונשו של זה. וכ"כ הערוך השלחן (סימן רב סעיף ג), שיש תקנה מן הדין לצאת ידי חובה בספק ברכה אחרונה, שיאמר בריך רחמנא מלכא דעלמא בורא נפשות רבות וכו', שאם הוא חייב בברכה יצא, כמבואר בברכות (מ:), בריך רחמנא מריה דהאי פיתא, ואם לאו הרי לא הוציא שם שמים לבטלה, שהרי לא הזכיר השם כלל, רק בתרגום. וראיתי מי שכתב דבזה יש איסור ברכה לבטלה, ואינו נראה לי כלל, ע"ש. והגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בשו"ת אגרות משה (כרך ו חלק אורח חיים סו"ס מ אות כז), כתב להשיג על דברי הערוך השלחן הנ"ל שהתיר לברך בנוסח בריך רחמנא, והעלה שיש לאסור גם בזה משום ברכה לבטלה. ולא הזכיר דברי הגאון רבי עקיבא איגר והחתם סופר ושאר האחרונים הנ"ל.

וגם החוות דעת ביורה דעה (סימן קי, בבית הספק כללי ס"ס סק"כ) כתב, שאף על פי שאם בריך על הפת בריך רחמנא מריה דהאי פיתא יצא, מ"מ מספק ברכה אסור לברך גם בלשון בריך רחמנא, כיון דעביד הכי אדעתא דחובה ע"ש. והגאון הנצי"ב בספר העמק שאלה פרשת יתרו (סימן נג אות ב) כתב קצת כהחוות דעת, והביא דברי הגאון רבי עקיבא איגר בתשובה הנ"ל, והאריך לפלפל בדבריו, וסיים, ודעתן עלה בהא דספק ברכות אם ראוי לברך בלשון בריך רחמנא וכו', ראיתי בספר ברכת משה שהעיד על שלשה מגדולי הדור, ואחד מהם הגאון רבי משה סופר בעל החתם סופר, שעשה מעשה כשנסתפק לו בברכת הלבנה, וברך בלשון תרגום בריך רחמנא מלכא דעלמא אשר במאמרו וכו', ודלא כהגאון רבי עקיבא איגר. אבל לא ראינו עצה זו בספרי הראשונים, ובודאי שהגאון רבי עקיבא איגר כיוון להלכה, אבל לא מטעמיה, אלא כמו ששינו בברכות (נג:) שאין עונים אמן אחר תינוקות של בית רבן וכו', ומכאן

למד הרמב"ם (פרק א מהלכות ברכות הלכה טו), וכן בשלחן ערוך (סימן רטו), שאסור לענות אמן אחר ברכה לבטלה, והרי מותר לומר אמן כל היום כולו, ומכל מקום במקום ברכה אסור, והכי נמי לגבי כינויים ורחמנא, אף על פי שמתרים שלא במקום ברכה, מכל מקום במקום ברכה אסור עכ"ל.

ובשו"ת יחווה דעת (סימן טו עמוד צג) הביא משו"ת ביכורי שלמה בתשובת הגאון רבי יוסף זכריה שטרן בעל שו"ת זכר יהוסף, שכתב בשם ספר ברכת משה שבשנת ה'תקס"ט לא היו נמצאים אתרוגים בריוח זולת אתרוגי קורפו שהם ספק מורכבים והורה הגאון ר' דניאל מהורודונא בעל חמודי דינאל לברך בלשון תרגום ושכן הסכים החתם סופר. והנה עדות הגאונים הנ"ל על הגאון החתם סופר שעשה מעשה לברך מספק בנוסח בריך רחמנא וכו', וההסכמה לפסק לברך בלשון תרגום, עומדת בסתירה למה שכתב הגאון החתם סופר בעצמו בחידושיו לנדרים (ב). הנ"ל, שבכל ספק ברכה אסור לברך בלשון בריך רחמנא וכו'. והגאון מהר"י וועלץ, שהובא בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י סימן יא אות ה עמוד עא) כתב, שבדאי החת"ס חזר בו ממה שעשה באופן חד פעמי לברך מספק בריך רחמנא, כי עיקר כמו שכתב בחידושי החת"ס לנדרים (ב). באופן ברור, שגם במברך בלשון בריך רחמנא יש איסור ברכה לבטלה. ע"ש. והרה"ג רבי יעקב סופר בספר כף החיים (סימן קסז אות ע) הסכים להחמיר שלא יאמר מספק הברכה בלשון לעז או תרגום, מפני שיש אומרים שגם בזה יש איסור ברכה לבטלה. ויש עוד הרבה פוסקים שדנו בזה.²

ב. בדין ברכה לבטלה: אי מדאורייתא או מדרבנן

אבל עדיין צריך לדון אם איסור זה של ברכה לבטלה הוא מדאורייתא או רק מדרבנן. דהנה איתא בגמ' ברכות (לג.). וז"ל אמר רב ואיתמא ריש לקיש, ואמרי ליה רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרווייהו, כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר³ משום לא תשא ע"כ. ומשמע מהגמ' שהוא דאורייתא. ויש הרבה משמעות מכמה מקומות בהרמב"ם הנזכרים לעיל שהביא הגרע"א הנ"ל

² ועיין בספר נפש הרב למהו"ר צבי שכטר שליט"א (עמ' קט-קי) שמשמע כהסוברים שמתור לברך בלשון לעז במקום ספק ברכה. ע"ש.

³ ועיין בספר עין יצחק (חלק ב דף שם) של הגאון הרב יצחק יוסף שליט"א מ"ס ילקוט יוסף, שמביא מחלוקת הפוסקים אם כשאמרו בגמרא "עובר משום" אם היינו מדאורייתא או מדרבנן.

שהרמב"ם סובר שהאיסור מדוארייתא. וכ"כ הרמב"ם בפירוש בתשובה שהאיסור הוא מדאורייתא.⁴ וכן דעת החיד"א בברכ"י (סי' רצא ס"ק ה) שכתב כן בדעת הרמב"ם. וכ"כ המשנה ברורה (סי' רטו ס"ק כ). ועיין בהאליה רבה (שם ס"ק ה) שהבין שגם המגן אברהם (שם ס"ק ו) כתב כן בדעת הרמב"ם. אלא שהוא ז"ל דחה שאין הכרח לומר בדעת הרמב"ם שסובר כן, ואפשר לפרש דברי הרמב"ם כדעת התוס' ושאר ראשונים דברכה שאינה צריכה אסורה מדרבנן ואסמוכה אקרא דלא תשא. ע"ש. וכן הגאון החזון איש (חאו"ח סי' קלז סוף אות ה) כתב וז"ל: כתב הרב מגן אברהם (סי' רטו ס"ק ו) דדעת הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות הל' טו) דמברך ברכה שאינה צריכה עובר איסור דאורייתא. ואין זה מוכרח, דהרמב"ם העתיק דברי הגמ' ואף שהוסיף שהוא כשבועת שוא, להדגיש איסורו כתבו עכ"ל. אלא דהרבה מהגאונים סוברים שהאיסור הוא איסור תורה. וז"ל רב האי גאון בתשובה (שערי תשובה סימן קטו): מי שמברך ביום שבת בורא פרי הגפן ומקדש השבת, הוא דרך שטות ובורות ולא נפקי ידי חובה. ולא עוד אלא שחייבין מלקות בשביל לא תשא שמברכים ברכה שאינה צריכה, וגם מפסיקים בין ברכה לשתייה עכ"ל. וכלשון הזה איתא גם בספר העתים (סי' קמג עמ' קצב). וכן הוא בספר העתים (שם) בשם רב האי גאון. וכן כתב רבינו האי גאון בשו"ת תמים דעים להראב"ד (סו"ס רכד), וכן הוא בספר האשכול חלק ב' (הלכות ציצית עמוד צט). וכן כתב בספר המכריע (סימן פח) בשם רב נטרונאי גאון. וכן הוא בספר האגור (הל' ציצית) בשם רב פלטוי גאון, דמאן דרמי חוטי דכיתנא ומברך עליה עובר משום לא תשא וחייב מלקות ע"ש. ויש עוד.

⁴ ועיין בספר ברכת ה' להגאון רב משה לוי זצ"ל חלק א (פרק א הערה 8 דף כז) שמביא הרמב"ם בתשובה בשו"ת פאר הדור (סימן קה) שנשאל על מה שנהגו בצור לקרוא את המגילה ב"ד ובט"ו ומברכים בשניהם לפניה ולאחריה, אם עוברים בשום ברכה שאינה צריכה או לא, והשיב וז"ל: האמת הוא כי כל מקום שיסתפק לנו אם הוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון או לאו נקרא ב"ד, ד"ד זמן קריאה לכל הוא. אמנם עוד זאת נעשה להסתלק מן הספק ונקרא גם בט"ו. אבל בלא ברכה לא לפניה ולא לאחריה מפני שהיא ברכה שאינה צריכה "ואיסורא דאורייתא" הוא שנושא "שם שמים לבטלה" ואין ראוי לעשות כן מפני הספק. וזה כלל גדול שבכל מצוה בין מדאורייתא בין מדרבנן אם נסתפקנו בה אם יברך או לא, עושה אותה בלא ברכה. עכ"ל. וגם מביא החיד"א בברכ"י או"ח (סימן מו אות ו) שמביא סתירה בהרמב"ם מתשובה אחרת (שם סימן כו) שכתב וז"ל: הדברים ידועים שכל ברכה שעל המצוה מדבריהם היא, בין שתיהיה המצוה מן התורה, וחכמים הם שחיקנו הברכה, "והם אמרו" כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא. עכ"ל הרמב"ם. הרי שכתב "והם אמרו" כל המברך ברכה שאינה צריכה וכו' משמע דהוי דרבנן, והני בי תרי סתראי ניהו. עכ"ל החיד"א. וע"ש באריכות משתירין.

אבל לדעת רוב הפוסקים אינו עובר על איסור תורה כיון שמזכיר את השם בדרך ברכה, אלא שחכמים אסור לעשות כן וסמכו דבריהם על מה שנאמר בתורה "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא". כן כתבו התוס' (ר"ה לג.) בשם רבנו תם שאחר שהוכיח מכמה מקומות שנשים רשאות לברך אפ' על מצוות עשה שהזמן גרמן, כתב וז"ל: ומשום דמברך ברכה שאינה צריכה וקעבר משום בל תשא, ליכא, דההיא דרשה דרבנן דהא אמר בפרק מי שמתו (ברכות כא.) ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר, חוזר ואומר. ולא אסרינן מספק משום לא תשא. ומוציא שם שמים לבטלה דאסרינן בפ"ק דתמורה (ד.) מדכתיב את ה' אלקיך תירא, הני מילי בלא ברכה עכ"ל. וכן הובאו דברי ר"ת בפסקי הרא"ש (פ"ק דקידושין סימן מט) בלי ערעור, ומשמע שמסכים לדבריו. וכ"כ הרא"ש בתוספותיו (עירובין צו. ור"ה לג.). וכן הסכים הרי"ד בספר המכריע (סימן עח). וכ"כ הרא"ה בספר פקודת הלויים (ברכות כא.) ושכן דעת רבנו אשר בר משולם. וכ"כ תלמידי רבנו יונה (ברכות, דל"ט ע"ב מדפי הרי"ף). וכ"כ הריטב"א בחידושו ה"מ (שבת כג. , סט:) ובחידושו לראש השנה (כט:). וכ"כ בספר החינוך (מצוה תל), והאור זרוע ח"ב (סימן רסו) והראב"ן (סימן פז), והאהל מועד (שער ברכות, דרך א נתיב י), והר"ן (ר"ה לג.), והריב"ש (סס"י שפד), והרשב"ץ חלק ג (סימן מא וסימן סה), ומהר"א אבן טוואה בשו"ת התשב"ץ חלק ד (הטור השלישי סימן לב), והתרומת הדשן (סס"י לז). ויש עוד.

ג. קצת הבנה בכלל 'ספק ברכות להקל'

יש לנו כלל ידוע בידינו שספק ברכות להקל. ברם, צ"ב למה לא יכול לברך מספק ברכה (כש"כ בלשון תרגום). בשלמא אליבא דהפוסקים דסברי דאיסור ברכה לבטלה מדאורייתא שבודאי אסור לברך מספק שאם כן מכניס עצמו בספק איסור תורה. אבל אליבא דהתוספות ודעימייהו צ"ע למה צריכים לומר ספק ברכות להקל כי אין לנו חשש של איסור תורה, ויש לומר ספק דרבנן לקולא נגד הספק של ברכה לבטלה שהוא רק מדרבנן ויברך מספק.

ונראה לתרץ בשני דרכים. הראשון, שבגמ' שבועות (לט.) אמרינן שכל העולם כולו נודעוץ בשעה שאמר הקב"ה בסיני לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא, ומפרשינן התם משום שעל עבירה זו נאמר לא ינקה ע"ש. ואפ' לדעת הפוסקים שסוברים שהמברך ברכה שאינה צריכה אינו עובר על איסור תורה ממש, מ"מ איסור חמור הוא וכמ"ש בספר החינוך (מצוה תל) וז"ל: וצריך האדם להזהר מאד מהזכיר ברכה לבטלה שיש בדבר עונש חמור כשמזכיר שם שמים המקודש שלא לצורך. וחכמים סמכו הדבר ללאו דלא תשא את שם ה'

אלקיך לשוא. ובא וראה כמה היו זהירים בזה בדורות הראשונים עכ"ל. וכ"כ הריב"ש בתשובה (סס"י שפד) וז"ל: ואע"פ שכתב הרא"ה ז"ל בפרק מי שמתו שברכה שאינה צריכה דרבנן ואסמכוה אקרא, מ"מ רמיזא באורייתא עכ"ל. וכן מתבאר בדברי הגאון ר' דוד פאררו בשו"ת מכתם לדוד (חאו"ח סימן ג דף ז ע"ב) שגם הסוברים שברכה שאינה צריכה אסורה מדרבנן בלבד, מודים שאיסור חמור הוא יותר משאר איסורים דרבנן. ע"ש.

ויסוד זה, שאיסור דרבנן שיש לו אסמכתא מן התורה חמיר טפי מאיסור דרבנן שאין לו סמך מן התורה, נמצא גם בתוס' בעירובין (לא: ד"ה כאן, ותוס' בגיטין (ו: ד"ה ערבתם. ועיין להפרי מגדים בפתיחה כוללת (ח"א אות כ), שכתב דבאסמכתא חשובה שיש לה כעין רמז בקרא הויה כדין תורה ממש. ע"ש. ועיין בספר עין יצחק (חלק ב דף ריד) שציין הריטב"א בחידושו לראש השנה (טז), וז"ל הריטב"א: שכל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק, העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה, ומסרו לחכמים, וזה דבר ברור ואמת. ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים, ולא שכונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר, שזו דעת מינות היא. אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו, עכ"ל.

והשני, הוא מה שכתוב הריטב"א בחידושו לשבת (כג). וז"ל: דבכל דוכתא נמי דאיכא ספיקא ברכה דרבנן כגון שנסתפק אם ברך ברכת הנהנין או ברכת המצות שהם מדרבנן אינו חוזר ומברך על הספק דשב ואל תעשה עדיף מספק שיברך לבטלה ויעבר על לאו דלא תשא, ואפי' דההיא דרבנן היא כדפר"ת ז"ל, מ"מ איסור דשב ואל תעשה עדיף מאיסורא דקום ועשה, עכ"ל.

ולפי דברינו, אתי שפיר שלא לברך מספק (גם בלשון תרגום). כי אף לדעת הסוברים שהאיסור של ברכה לבטלה הוא רק מדרבנן, האיסור חמיר טפי משאר איסורי מדרבנן ולא רשאי לברך מספק⁵, או כי איסור של שב ואל תעשה עדיף מאיסורא דקום ועשה.

⁵ וברוך שכיונתי ובקדש חזיתיה את השער הציון (סי' רטו סקכ"א) שכתב וז"ל דאסמכו הדבר אלא תשא שהלאו הזה חמיר משאר לאוין כדאיתא בשבועות ל"ט, ע"ש, דחשיב לה בגדל חמרה כחיבי כריתות ומיתות בית דין, וגם גדל ענשה עין שם בגמרא, לכך אפילו ספקה חמור משאר ספקי דרבנן ואסור להחמיר מספק. עכ"ל.

ד. עצות אם יש ספק ברכה

ראיתי בספר מאור ישראל טבעת המלך על הרמב"ם (הל' ברכות פ"ד ה"ב) של הגרע"י שליט"א, שנתן עצה אם יש ספק ברכה. וז"ל: מכל מקום כיון שלדעת הרמב"ם (פ"א מהלכות ברכות ה"ז) המברך בלבו אפילו לא הוציא משפתיו יצא, וכ"כ הסמ"ג, טוב הדבר שלפני שימשיך לאכול ויהרהר הברכה בלבו ויאכל, שהרי בהרהור אין חשש לאיסור לא תשא, וכמ"ש הגנת ורדים (חאו"ח כלל א ס"ס מג), שאיסור לא תשא ליכא במהרהר הברכה, שהרי גם איסור שבועה אינו אלא במוציא בשפתיו (שבועות כו:) עכ"ל⁶.

עוד עצה ראיתי בשו"ת יביע אומר חלק ח (או"ח סימן כד) וז"ל: והמסופק אם חייב לברך איזו ברכה או לא, רשאי לשמוע הברכה ההיא מפי חברו המחוייב באותו ברכה, באופן שהמברך מכוין להוציאו, וגם הוא מכוין לצאת י"ח, ואין בזה חשש ברה לבטלה, אע"פ שעונה אמן אחריו, שהרי הוא כאלו התנה מעיקרא שאם הוא חייב בברכה זו הוא מכוין בברכת חברו לצאת י"ח, מדין שומע כעונה, ואם לאו אינו מכוין לצאת י"ח כלל, עכ"ל⁷.

ויש מי שכתב שאם יש ספק ברכה, יוכל לקחת תינוק ללמדו הברכה ההיא, וכמו שפסק השלחן ערוך (או"ח סימן רטו סעיף ג) שמותר ללמד הברכות לתינוק בהזכרת שם ומלכות. ויתנה התנאי הנ"ל⁸.

⁶ ועיין בספר עין יצחק (חלק ב דף שפד בסוף) שכתוב שהתקנה הנ"ל תועיל רק לדעת הרמב"ם, הסמ"ג ודעימיהו דסבירא להו דהרהור כדיבור דמי, אבל לדעת רש"י ור"י והטור (סימן קפה) דהרהור לאו כדיבור דמי, לא מהני שיהרהר. ע"ש.

⁷ וגם ראיתי עצה זו בספר וזאת הברכה להרב אלכסנדר מנדלבוים שליט"א (פ"י סע' ב), ע"ש.

⁸ כן כתב בשו"ת הלכות קטנות חלק א (סימן רנו), ע"ש.